

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 31.10.2019 | Kabul Tarihi: 23.06.2020

HUKUK EĞİTİMİ VE HUKUKÇULUK: KANADA ÖRNEĞİ

Azer Ebru MUTLU

Arş. Grv. Av. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku ABD
azer.mutlu@inonu.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0002-4882-520X>

Atıf / Citation: Mutlu, A. E. (2020). Hukuk Eğitimi ve Hukukçuluk: Kanada Örneği. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 145-160.

Öz

Gelişen dünyada, hukuk eğitiminin, hukukçuluğun, hukukçuların ve hukuk sistemlerinin bu gelişmelere ayak uydurması beklenir. Bu nedenle hukuk eğitiminde, dünyada ve Türkiye’de çeşitli reform hareketleri görülür. Türkiye, Avrupa Birliği üyelik süreci çerçevesinde Bologna Deklarasyonu’nu imzalamıştır. Ayrıca, aynı çerçevede Yargı ve Temel Haklar Faslı 23. Fasıl’ın açılış ölçütlerinden olan Yargı Reformu Strateji Belgeleri çıkarmaktadır. Bu belgerin sonuncusu 2019 yılında açıklanmıştır. 2019’da çıkarılan belgede hukuk eğitimi ve hukukçuluk meslekleri üzerine köklü değişikliklerden bahsedilmiştir. Hatta 7188 sayılı değişiklik Kanunu ile “Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı” ile “İdari Yargı Ön Sınavı” yasalaşmıştır. Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019’da hukuk eğitimi ve hukukçuluk meslekleri üzerine tespit edilen ve önerilen reformların bazılarını barındıran Kanada, Kuzey Amerika ülkelerindedir. Bu tespitler ve reform hareketleri karşılaştırmalı ve uluslararası hukukta diğer hukuk sistemlerini ve eğitim modellerini incelememizin gerekliliğini göstermektedir. Bu nedenle, Anglo Sakson Hukuk Sistemi geleneğine sahip, gelişmişlik düzeyi yüksek bir ülke olan Kanada’nın hukuk eğitimi ve hukukçuluk mesleklerine kısaca değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk Eğitimi, Hukuk Eğitiminde Reform, Hukukçuluk, Kanada’da Hukuk Eğitimi, Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019, Hukuk Klinikleri, Hâkim Yardımcılığı.

LEGAL EDUCATION AND LAW: A CASE OF CANADA

Abstract

In the developing world, it is expected that legal education, lawyering, lawyers and legal systems will keep up with these developments. Therefore, a variety of reform movements are seen in legal education in the world and Turkey. Turkey, within the framework of the European Union accession process, has signed the Bologna Declaration. Furthermore, in the same framework, it has issued Judicial Reform Strategy Documents, one of the opening criteria of the Chapter on Judiciary and Fundamental Rights Chapter No 23. The last of these documents was announced in 2019. In the document issued in 2019, radical changes in legal education and legal professions were mentioned. In fact, with the amending Law No. 7188, 'Law Profession Admission Exam' and 'Administrative Judicial Preliminary Exam' have been enacted. Canada, which holds some of the reforms identified and proposed on legal education and legal professions in The Judicial Reform Strategy Document 2019, is one of the North American countries. These determinations and reform movements demonstrate the necessity to examine other legal systems and educational models in comparative and international law, as well. For this reason, the legal education and legal professions of Canada, which is a highly developed country with Anglo Saxon Legal System tradition, will be briefly mentioned.

Keywords: Legal Education, Reform in Legal Education, Lawyering, Legal Education in Canada, Judicial Reform Strategy Document 2019, Clinical Legal Education, Judicial Administrative Assistant.

GİRİŞ

Küreselleşen dünyada bir hukukçu için kendi ülkesinin hukuk sisteminin dışında bir hukuk sistemiyle ilgilenmesi, kendi dilinden başka bir (ya da birden fazla) dile hâkim olması, karşılaştırmalı hukuk çalışmaları yapması, uluslararası hukuk sistemini kavraması ve tüm bu sayılanlara sürekli ilgi göstermesi beklenir. Her ne kadar belli başlı hukuk sistemleri arasında temel farklılıklar olsa da, bir hukuk sisteminin işleyişindeki başarının temelinde yatan olgulardan biri de kaliteli, yeterli ve dünya standartlarında bir hukuk eğitimi ve bu eğitimde yetişmiş hukukçulardır.

Bu nedenle, hukuk eğitiminin belli bir standarta ulaşabilmesi için dünyada ve Türkiye’de reform hareketleri sıklıkla görülmektedir. Özellikle, Türkiye’nin de katıldığı Bologna Deklarasyonu (“Bologna Deklarasyonu Nedir?” 2019) ile Avrupa’da hukuk eğitimi üzerine köklü değişiklikler görülmektedir. Türkiye’nin, Avrupa Birliği üyelik müzakereleri çerçevesinde Yargı ve Temel Haklar Faslı 23. Faslın açılış ölçütlerinden (“23. Fasl” 2019) olan Yargı Reformu Strateji Belgelerinden sonuncusu 30 Mayıs 2019 tarihinde kamuoyuna açıklanmıştır (“Strateji Belgesi” 2019). Belgede hukuk eğitimi üzerine tespitlere ve reform önerilerine yer verilmiştir. Belgede, hukuk eğitiminin süresi, hukuk fakültelerine alınan öğrencilerin kontenjan sayılarının fazlalığı, hukuk fakültelerindeki akademik kadroların niteliği ve niceliği, hukuk eğitiminde müfredatın yeniden ele alınması, Hukuk Türkçesi dersinin gerekliliği, hukuk eğitiminde teori ile pratiğin iç içe uygulanmasının önemi ve bunu sağlamak için hukuk kliniklerinin arttırılarak staj imkânının sağlanması, hâkim ve savcı yardımcılığı kadrolarının oluşturulması, Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavının getirilmesi, avukatlık mesleğine giriş koşullarının düzenlenmesi tespitleri ve reform önerileri yapılmıştır (“Amaç ve Hedefler” 2019).

Yapılan bu tespit ve reform önerileri sonrasında, 24 Ekim 2019 tarih ve 30928 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “7188 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik

Yapılmasına Dair Kanun” ile 2019 Yargı Reformu Strateji Belgesinde düzenlenmesi öngörülen “Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı” ile “İdari Yargı Ön Sınavı” yasalaşmıştır. 7188 sayılı Kanun ile Avukatlık Kanunu, Noterlik Kanunu, Yükseköğretim Kanunu ve Hâkimler ve Savcılar Kanununda değişiklikler yapılmıştır. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununa eklenen Ek madde 41 ile “Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı ve İdari Yargı Ön Sınavı” usul ve esasları belirlenmiştir (Ceza Muhakemesi Kanunu ..., 2019).

Hukuk eğitimin sürekliliği göz önüne alındığında, yargıda meslek öncesi ve meslek içi eğitimlerin kalitesini yükseltmek ve dünya standartlarına ulaşabilmek için, gelişmiş ülkelerin hukuk sistemlerinin ve eğitimlerinin işleyişini incelemek gerekir. Kıta Avrupası Hukuk Sistemini benimsemiş ve Avrupa Birliğine üyelik müzakereleri çerçevesinde Avrupa’daki hukuki gelişmelere daha yakın olması beklenen Türkiye’de, Anglo Sakson Hukuk Sisteminin ve hukuk eğitiminin incelenmesi karşılaştırmalı ve uluslararası hukuk açısından katkı sunacaktır. Her ne kadar Kuzey Amerika’da Amerika Birleşik Devletleri’nin hukuk sistemi ve eğitimi ilk olarak akla gelse de, Kanada’da konumu gereği önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda, karşılaştırmalı hukuk bilgilerinin de ışığında “G-8 ve G-20 üyesi olan, dünyanın en büyük 10. ekonomisi ve 2018 verileriyle kişi başına düşen yıllık 46.419 Amerikan Doları düzeyindeki gelir seviyesiyle” (“T. C. Dış İşleri Bakanlığı” 2019), Birleşmiş Milletlerin 2018 İnsani Gelişim İndeksinde (Human Development Index) 189 ülke içerisinde 12. sırada bulunan Kanada’nın (“Canada Human Development Reports” 2019) hukuk eğitimi sistemine ve hukukçuluk mesleklerine kısaca değinilecektir.

Çalışmada Kanada’da hukuk eğitimi ve meslek olarak hukukçuluğa değinmeden önce, öncelikle hukuk öğrenimi ve hukukçunun eğitiminin önemi karşılaştırmalı hukuk eğitime de değinilerek kısaca anlatılacaktır. İkinci bölümde Kanada’da hukuk eğitimi ve hukukçuluk başlığı altında önce hukuk eğitimi ve kültürünü belirleyen hukuk sistemi kavramı anlatılacaktır. Daha sonra Kanada’nın benimsediği Anglo Sakson Hukukuna kısaca değinilecektir. Bu bölümün sonunda Anglo Sakson Hukuku sistemini daha da iyi kavrayabilmek için özellikleri sayılacak ve Türkiye’nin benimsemiş olduğu Kıta Avrupası Hukuk sistemiyle kısaca karşılaştırması yapılacaktır. Böylece hukuk sistemlerinin, hukuk eğitime yansımaları üzerinde durulacaktır. Son olarak, değinildiği üzere Kanada da hukuk eğitimi, hukuk klinikleri ve meslek olarak hukukçuluk, Kanada hakkında kısa ve öz bilgiler verilerek açıklanacaktır. Böylece Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019’da devrimsel nitelikte belirtilen hususlar Kanada örneği ile somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

1. HUKUK ÖĞRENİMİ, HUKUKÇUNUN EĞİTİMİNİN ÖNEMİ VE TÜRKİYE’DE HUKUK EĞİTİMİ

Hukuk eğitimi gerek o ülkenin hukuk sisteminin işleyişi ile yakından ilgisi, gerek o hukuk sisteminde adaletin tesis edilmesi ve hukukun gelişmesi, gerek geniş anlamda hak arama özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı gibi hukukun genel kavramlarıyla olan ilgisi nedeniyle çok büyük bir öneme sahiptir. Eğer pozitif hukukun uygulayıcıları onu uygulayacak bilgi ve yeteneğe sahip kişiler olmazlarsa, o ülkenin hukuk sistemi ne kadar mükemmel olursa olsun, adaletin gerçekleştirilmesi mümkün olmayacaktır.

Eğitimin ömür boyu olduğu gerçeğiyle beraber, hukukçunun yetişmesinde sosyal çevresi, entelektüel alt yapısı, aldığı eğitim ve bunların meslek hayatına yansımaları, ayrıntısıyla irdelenmesi

gereken mevzulardır. Hukukçu adaylarının olgunluk düzeyi, mantık ve akıl yürütebilmesi, analitik düşünebilmesi, problem çözme yeteneği, yabancı dil bilmesi, karşılaştırmalı hukuku ve uluslararası hukuk mevzuatını değerlendirebilme kabiliyeti ve sosyal bilimlerdeki kavrama kabiliyeti iyi bir hukukçuda aranan temel özelliklerdendir.

Hukukçular, hukukun insan unsuru olarak, adalet hizmetini doğrudan etkileyen kişilerdir. Karar verme organındaki yetersizlik hak ihlallerine neden olacak, savunma makamındaki yetersizlik de hak kayıplarına neden olacaktır. Tüm bunlar toplumun adalet ve hak/hukuk arama duygusunu zedeleyecek, geniş anlamda adil yargılanma hakkı ve hak arama özgürlüğü temel ilkelerine aykırılık teşkil edecektir. Teori ve uygulama arasında köprü kurabilmek, teori eğitimi ve meslek öncesi eğitim ilişkisini sağlayabilmek hukuk eğitimde ve sonrasında başarının kapılarını açan sihirli anahtarlardır (Kuş, 2013: 942). İyi bir hukukçu, kapsamlı ve iyi bir hukuk bilgisine ve bu bilgi ve kuralları doğru biçimde yorumlayıp olaylara uygulayabilecek hukuk tekniğine sahip olmalı, hakkaniyete uygun ve objektif davranmalı, hukukun üstünlüğüne inanan ve mesleğini kişisel çıkarlarının arkasında bırakmadan icra eden, kendi diline ve en azından bir yabancı dile etraflıca hâkim ve entelektüel seviyesi yüksek olmalıdır (Akıncı, 2001: 9-10).¹

Hukukun eğitiminin ulusal düzeyden öteye taşınıp, başka hukuk düzenlerine de yer verilmesi yani karşılaştırmalı hukuk eğitimi, hukukçulara, başka toplumların hukuk kültürlerine saygı duyma, kendi hukuk sistemini daha iyi kavrayabilme, kendi hukuk sisteminin daha iyi bir seviyeye taşınabilmesi için eleştirel bir bakış açısı kazanabilme, hukuk normları arkasındaki sosyolojik faktörleri tanıyabilme ve hukuk kurumların gelişim ve değişim sürecini izleyebilme, kendi hukuk sisteminin alternatifler arasında sadece biri olduğunu ve belli dogmalara bağlı kalınmaması gerektiğini kavrama imkânı verir (Oğuz, 2003: 47). Küresel dünyada, toplumlar arasındaki ekonomik ve kültürel etkileşim, hukuk sistemleri arasında da geçişi ve etkileşimi doğal olarak ihtiyaç haline getirmektedir. Türkiye'nin modernleşme sürecinde İslam Hukukundan laik Batı hukukuna geçişte yapılan bütün resepsiyon çalışmaları aslında Türk Hukukunda karşılaştırmalı hukuk çalışmalarının temelini oluşturur. Resepsiyon da bu anlamda yeni bir dünya ekonomisi yapısıyla bütünleşen bir Türkiye'nin hukuk alımıydı. İsviçre Medenî Kanununun alınmasında önce Türkiye'ye giren Fransız Kanunları ile Kıta Avrupası – Roma Cermen hukuk sistemi bilincine varan hukukçular İsviçre Medenî Kanunun alınmasından sonra hukuki birliğin ve hukukun uluslararası niteliğinin farkına daha derinden varmışlardır. Zamanın ihtiyaçlarına göre kanun yapma sorumluluğunda olan kanun koyucu aynı anda da diğer ülkelerin hukuki tecrübelerinden de faydalanmayı karşılaştırmalı hukuk çerçevesinde kendisine görev edinmelidir (Kubalı ve Seliçi, 1973: 15 – 21 – 25). Böylece hukukçu, teorik ve pratik düzeyde diğer disiplinlerle ilgili ve toplumsal gelişmeleri yeterli seviyede okuması gereken bir grup olarak, salt yerel hukuk bilgisi değil, değişen toplumsal formasyonlara dair bilgi ve gözlem yapması gereken bir gurup olarak kendisini görmeli ve geliştirmelidir.

---

¹ Ayrıca yazar hukuk fakültesi öğrencilerinin belirli bir olgunluk ve bilgi birikimi seviyesine ulaşabilmeleri amacıyla Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu gibi hukuk fakültelerine girebilmek için daha önce bir yüksek okuldan mezun olma şartının aranmasını isabetli bulmaktadır. Türkiye de hukuk fakültelerine normal liselerden değil adalet meslek yüksek okullarından öğrenci alınmasının olgunluk ve bilgi birikimi açısından kalıcı bir çözüm olacağını savunmaktadır (Akıncı, 2001: 16).

Kıta Avrupası hukuk sistemi etkisi altında olan Türkiye’de hukuk fakülteleri kontenjanlarına, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Kurumunun (ÖSYM) her sene bir kere düzenlediği yurt genelinde yapılan Yükseköğretim Kurumların Giriş Sınavı (YKS) sonrasında yerleşilebilir. Lise öğrenimini tamamlayan adaylardan puan şartını sağlayanlar, devlet, vakıf ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) üniversiteleri kontenjanlarına yerleşebilir (“2018 YKS Yerleşme Koşulları” 2018). Türkiye’de 2018 verilerine göre, 44 devlet (3 fakülte mevcutta öğrenci almamaktadır), 35 vakıf ve KKTC üniversiteleri olmak üzere 79 hukuk fakültesi bulunmaktadır. KKTC’de dâhil ücretsiz, burslu ve burssuz 202 hukuk fakültesi programı vardır (“YKS 2018 Tercih Yapan ve Yerleşen Aday 2018” 2018) yılı verilerine göre, hukuk fakülteleri kontenjanlarına yerleşen adayların %84’ü liseden mezun olduktan hemen sonra, herhangi bir farklı eğitim almadan ya da hayat deneyimi edinmeden hukuk fakültesinde okumaya başlamıştır (“YÖK ATLAS, Yükseköğretim Kontenjan” 2018). Öğrenim süresi 4 yıl olan hukuk fakültelerinden mezun olanlar, mevcut sistemde, herhangi bir sınava maruz kalmadan baro stajlarından sonra avukat olabilirler. Adli ya da İdari Yargı Hâkimlik Sınavlarında başarılı olan adaylar ise staj süresini, tamamladıktan sonra hâkim ya da savcı olabilirler. Buradan çıkan sonuç, 18 yaşında üniversiteye giriş sınavında başarılı olup hukuk fakültesine yerleşmiş bir aday, 23 yaşında avukat, 24 yaşında da hâkim veya savcı olabilir.² Türkiye’de hukuk eğitimi, teorinin öğretim görevlisi tarafından moda mod anlatıldığı ve geneli öğrencinin aktif katılımı sağlanmadan³, kalabalık sınıflarda işlenen derslerle klasik eğitim metodu takip edilerek işlendiği bilinmektedir (Başözen ve İyiler, 2010:1482; Akıncı, 2001: 21; Ansay, 1969: 304 – 310; Arat, 1968: 85 – 86).

Küreselleşen dünyanın, küreselleşmeyle beraber hukukçulardan beklenen nitelikleri değiştirdiği ve haliyle küreselleşmeden etkilenen Türkiye’nin klasik hukuk eğitimi ve hukukçu tipinin de bu değişime ayak uydurması gerektiği önemlidir. Dünyanın küçülmesi ile artan ve yoğunlaşan uluslararası ticaretin özel ve kamu sektöründe⁴ doğurduğu ihtiyaçlar küreselleşmeye ayak uyduracak hukukçuların yetiştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle İngilizceyi çok iyi yansıtmaya (konuşma ve yazma) ve geri alma (dinleme ve okuma) yetilerine sahip, kendi hukuk sistemi dışındaki hukuk sistemleri hakkında da yeterli bilgi sahibi olan, kaynaklara kolayca ulaşabilen ve sorun odaklı analitik düşünebilen hukukçuların yetiştirilmesi küreselleşen dünyaya ayak uydurmak adına elzemdir.⁵

² Mevcut sistemde hâkim, savcı, noter yardımcılığı kurumu bulunmamaktadır.

³ “Türk hukuk eğitiminde klinik eğitimin bir türü olarak lisans aşamasında staj zorunluluğu ve uygulaması ilk kez Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesince kararlaştırılmış, 2007 – 2008 eğitim ve öğretim döneminden başlayarak uygulamaya konulmuştur. Hukuk fakültelerinin 5. Yarıyılına (3. Sınıfa) gelmiş öğrenciler staj (veya bitirme ödevi) çerçevesinde 20 gün olan staj süresi kapsamında avukat bürosu, noterlik, adliye, emniyet gibi kurumlarda, belirli şartlar altında ve gözetmenler eşliğinde teorik bilginin uygulamaya yansımaları görebilmektedir.” (Başözen ve İyiler, 2010:1481 – 1492). Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesinde belli bir dönem uygulanmış Probleme Dayalı Öğretim (PDÖ) modeli, öğrenciye senaryolar üzerinden pratik yapma imkânı veriyordu. (Pekcanitez, 2003: 112- 117)

⁴ Uluslararası ticarete taraflar, ulusların kendi yargı yollarına başvurmak yerine daha objektif addedilen uluslararası tahkim gibi alternatif uyuşmazlık çözüm yolları tercih etmektedir. Hakeza Anayasa madde 125 fıkra 1: “Kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyuşmazlıkların millî veya milletlerarası tahkim yoluyla çözülmesi öngörülebilir. Milletlerarası tahkime ancak yabancılik unsuru taşıyan uyuşmazlıklar için gidilebilir” diyerek Türk idare hukuku rejimine tabii sözleşmelerin dahi uluslararası tahkime götürülebileceğini vurgulamaktadır.

⁵ Kemal Gözler, küreselleşen dünyanın iletişim ve uluslararası tahkimin dilinin İngilizce olduğunu, hukuk fakültelerine zorunlu İngilizce hazırlık sınıfının konulması gerektiğini, bu hazırlık sınıflarını muafiyet için gerekli

2. KANADA'DA HUKUK EĞİTİMİ VE HUKUKÇULUK

Hukuk eğitiminin önemi ve bununla beraber reform yapılma ihtiyacı ile kamuoyuna açıklanan Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019'un tespit ve reform önerilerine istinaden gelişmiş ülkelerden örnekleri incelemek önemlidir. Kıta Avrupası Hukuk Sistemini benimsemiş ve Avrupa Birliği üyelik sürecinde Bologna Deklarasyonunu imzalamış olan Türkiye'nin Avrupa ülkeleri hukuk sistemleri ve eğitimleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olması kaçınılmazdır. Bunun yanı sıra, Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019'daki bazı önerileri kendi sisteminde barındıran Kanada, örneğin hukuk eğitimde klinik çalışmalar, hâkim yardımcılığı kurumu gibi, Anglo Sakson Hukuk Sistemini benimsemiştir. Kuzey Amerika'da ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri akla gelse de Kanada da hukuk sistemi ve eğitimi ile incelenmesi gereken bir öneme sahiptir.

Aşağıda kısaca açıklanacağı üzere, Türkiye'nin de benimsediği Kıta Avrupası Hukuk Sisteminden farklı olarak, Kanada'da Anglo Sakson Hukuk Sistemi benimsenmiştir. Türkiye'de gerek 2017 Anayasa değişiklikleri gibi hukuk sisteminde, gerekse Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019 ve devamı kanun değişiklikleri gibi hukuk eğitiminde köklü değişimlere neden olan düzenlemeler görülmektedir. Bu da Türkiye'nin hukuk sistemleri gelenekleri arasında nerede durduğu sorusunu akla getirmektedir. Küresel dünyada, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler, ülkelerin hukuk sistemlerinde de etkileşimi hızlandırmaktadır. Bu sebebin de etkisiyle küresel dünyada genişçe söz sahibi olan Kuzey Amerika ülkelerinden Anglo Sakson Hukuk Sistemini benimsemiş Kanada'nın hukuk sistemi geleneği ve hukuk eğitiminin incelenmesi de konuya katkı sağlayacaktır.

Kanada'da hukuk eğitimi ve hukukçuluk mesleği üzerine söz söylemeden önce, Kanada hukuk sistemini şekillendiren geleneğin kaynağı olan Anglo Sakson hukuk sistemini kısaca tanımak ve bunun Türkiye hukuk sistemini şekillendirmiş olan Kıta Avrupası Hukuk Sistemi ile kısa bir karşılaştırmasını yapmak karşılaştırmalı olarak hukuk eğitimi ve hukukçu yetiştirilmesi konuları üzerine faydalı olacaktır.

2.1. Hukuk Sistemi Kavramı Ve Common Law – Anglo Sakson – Anglo Amerikan Hukuk Sistemi

2.1.1. Hukuk Sistemi Kavramı

Hukuk düzeninin bir toplumun sosyal, ekonomik, politik ihtiyaçlarına ve sosyal yaşantısında olagelenlere yetebilmesi için oluşturduğu bütün alanlarındaki hukuk kurallarının birbirine bağlı ilkeler bütünlüğü, o toplumun hukuk sistemidir (Aydın, 2009:39). Hukuk kurallarının uygulanmasıyla ilişkilendirilebilen organların işleyiş yöntemleri ve yapısı ile bunlardan kaynaklanan hizmetler bütünü hukuk sistemi⁶ kavramı ile anlatılır. Hukuki niteliği olan araçların yanı sıra hukuki

---

olan geçme puanının uluslararası geçerliliği en fazla olan TOEFL (Test of English as a Foreign Language) sınavı ile yapılması gerektiğini, bu sınavdan alınacak puanın Amerikan Üniversiteleri lisans eğitimi için ne gerekiyorsa aynı seviyede tutulması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca hukuk fakültelerinin normal eğitim döneminde de mesleki İngilizce derslerine devam etmesi gerektiği, mevcut bazı derslerin bütünüyle veya kısmen İngilizce işlenmesi gerektiğini ve yabancı öğrenci değişim programlarına da yer verilmesi gerektiğini belirtir (Gözler, 2008: 3021 – 3030).

⁶ “Pozitif hukukun bir sistem olduğu veya hukuk sistemlerinin karşılaştırılması düşüncesi eski bir tarihe dayanır. Roma Hukukunda Romalı hukukçuların daha çok uygulamaya yönelik çalışmaları ve hukukun yönlendirici genel hukuk teorisinin kurulmamış olması nedeniyle hukukun bir sistem olduğu fikri 13. Yüzyıldaki Aristoteles felsefesine dayandırılarak, 16. Yüzyılda Pandektistlerin sistematik çalışmaları ile geliştirilmiştir. Savigny, Puchta, Jhering, Windscheid, gibi İtalya'da hukuk tahsil etmiş olan Alman hukukçular, zengin bir hukuk hazinesi olarak

niteliği olmayan araçları da kapsayan hukuk sistemi kavramı, her bir ülkede farklılık gösterebilmektedir (Atay, 2013: 135 – 136). Dünya üzerindeki devlet sayısı kadar ki federe devletleri sayarsak bu sayıdan da fazla ulusal hukuk sisteminin varlığından bahsetmek abartı olmaz. Birbirinden bariz farkları olsun ya da olmasın bu sistemlerin bazıları kendi içinde yakın ya da benzer özellikler taşımaktadır (Aybay ve Aybay, 2012:78).

Modern toplumlarda uygulanan kendine özgü özellikler taşıyan bu çeşitli pozitif hukuk sistemlerinin tarihi gelişim süreci içinde olgunlaşan ve evrimleşen farklı hukuk sistemlerine dayandıkları bilinmektedir (Demir ve Deryal, 2013: 38). Hukuk sistemlerinin sınıflandırılmasında tarihin yanı sıra, “bahsi geçen sistemdeki baskın ideoloji, hukuki mantık yöntemi, hukukun kaynaklarının ve hukuki kurumların kurucu anlayış ve düşüncesi ölçütlerinin kullanılması” da mümkündür (Atay, 2013: 136). İşte bu özellikler temel alınarak hukuk sistemlerinin sınıflandırması genel anlamıyla yapılabilmektedir.

Başlıca hukuk sistemleri, geniş anlamdaki hukuk sistemlerinin içinde yer alır ve bu konu karşılaştırmalı hukuk öğretilerinde incelenmektedir (Esener, 2015:45). Günümüz dünyasında geçerli olan hukuk sistemlerinin mahiyetine göre sınıflandırmasıyla genel kabul üzere dünyada en belirgin iki hukuk sisteminden bahsedilir (Derdiman, 2010: 29). Bunlar Roma Hukuku geleneğine bağlı sistem yani Kıta Avrupası Hukuku sistemi ve Common Law denilen Anglo Sakson Hukuk sistemidir. Ayrıca İslam Hukuku ve Sosyalist Hukuktan bahsedilebileceği gibi, Batı Avrupa Devletlerinin arasında gerçekleştirdiği Avrupa Birliği Hukuku da belli başlı hukuk sistemleri arasında sayılmaktadır (Aybay ve Aybay, 2012: 79).

2.1.2. Common Law–Anglo Sakson – Anglo Amerikan Hukuk Sistemi

İngiltere’de doğmuş ve gelişmiş olan Ortak Hukuk olarak adlandırılan Common Law, Anglo Sakson ya da Anglo Amerikan Hukuku, İngiltere (İskoçya hariç), Amerika Birleşik Devletleri (Luiziana eyaleti hariç), Kanada (İngilizce konuşulan bölgeleri), Avustralya, Yeni Zelanda, Hindistan ve bazı Afrika ülkelerinde (örneğin Güney Afrika) yani “commonwealth” ülkelerinde (eski İngiliz sömürgelerinde) görülmektedir (Işıқтаç, 2010: 225; Gözler, 2019:153).

On ikinci yüzyıldan itibaren İtalya’da başlayıp, Almanya, Fransa, İspanya gibi Kıta Avrupası Ülkelerinde temel kabul edilen Roma Hukuku, yürürlükteki hukuk olarak sahnedeyken, İngiltere’de hukuk farklı yoldan gelişmiştir ve İngilizler bazı kavramları Roma Hukukundan almasına rağmen hukuklarını Roma Hukuku temellendirmesine dayandırmamışlardır (Aybay ve Aybay, 2012: 81). Roma – Cermen Hukuk Sisteminin içinde yer almayan Anglo Amerikan Hukuk Sistemi, Kıta Avrupası’ndaki kodifikasyon uygulamalarından da uzak durmuştur (Esener, 2015: 49). Kıta Avrupası hukuk sisteminin aksine kamu hukuku – özel hukuk ayırımına yer vermeyen Anglo Amerikan Hukuk Sisteminde hukukun yapıcısı aynı zamanda onu yorumlamak ve uygulamakla görevli olan hâkimlerdir (Demir ve Deryal, 2013: 40). Anglo Sakson Hukuk Sistemi “Common Law (Ortak Hukuk)”, “Equity Law (Hakkaniyet Hukuku)”, “Statu Law (Kanun Hukuku)” olarak başlıca üç önemli özelliği bulunmaktadır (Kalabalık ve Erdem, 2012: 115).

---

gördükleri Corpus Iuris Civilis’teki hukuk kurallarını sınıflandırarak bir hukuk sistemi içinde düzenlemişlerdir” (Esener, 2015: 44- 45).

Common Law (Ortak Hukuk), İngiltere’de krallık mahkemeleri tarafından oluşturulan ve kural olarak, örf ve âdet hukukuna dayanan bir hukuk sistemidir (Dinçkol, 2013: 40). On ikinci yüzyıldan beridir katı ve şekilci şekilde uygulanan Common Law hükümlerinin, hakkaniyet ve nesafet kurallarına dayanılarak hafifletilmesi suretiyle, biçimsel olan ortak hukukun eksiklerini gidermek için geliştirilmiş olan equity law, 1474 yılında tam anlamıyla belirgin hale gelmiştir (Kalabalık ve Erdem, 2012: 115 - 116). Zamanın ilerlemesi ve yeni sosyal ve ekonomik sorunların baş göstermesiyle common ve equity law yetmemeye başlamış, on sekizinci yüzyıldan başlayarak özellikle on dokuzuncu yüzyılda Statu law gelişmeye başlamıştır. Parlatentonun çıkardığı bu yasalar genel hukuku oluşturmaktadır. (Dinçkol, 2013: 41).

2.2. Common Law – Anglo Sakson – Anglo Amerikan Hukuk Sisteminin Başlıca Özellikleri Ve Kıta Avrupası Hukuk Sistemi İle Karşılaştırılması

Türkiye’de Kıta Avrupası hukuk sistemi benimsenmiştir ve hukuk sistemi ile buna bağlı olarak hukuk eğitimi sistemi de bu çizgide gelişmiştir. Anglo Sakson hukuk sisteminin uygulandığı bir ülkenin hukuk sistemi ve buna bağlı olarak hukuk eğitimi sistemi de farklılıklar gösterecektir. Karşılaştırmalı çalışmalar aradaki farkın daha net ve açık bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.

Anglo Sakson hukuk sisteminin başlıca özellikleri ayrıca bu sistemi Kıta Avrupası hukuk sisteminden de ayıran özellikler olarak sayılabilir. Bunlardan ilki, Anglo Sakson sistemde hukuk örf ve âdet kuralları ve çok sayıda mahkeme kararı ve dağınık halde bulunan çeşitli kanunlardan oluşmuştur ve Kıta Avrupası ülkelerinde gözlemlenen temel kanunlar yoktur (Atay, 2013: 140). İkinci olarak Kıta Avrupası Hukukunda örf ve âdetin uygulanabilmesi için yazılı kanunların atfı gerekirken; Anglo Sakson Hukukunda, örf ve âdet hukuku geçerliliğini yine kendisinden alır yani “örf ve âdetin, hukuk yaratıcısı bir olay olduğu yolunda bir örf ve âdet kuralı vardır” (Gözler, 2019:154). Üçüncü özellik, bir mahkemenin veya üst mahkemenin verdiği kararda ifade edilen kural hem hukuk kaynağıdır hem de emsal (precedent)⁷ teşkil ettiği için hâkimlerin bu kurallara yani içtihatlaraya uyma zorunlulukları vardır (Demir, 2013: 92). Dördüncü özellik olarak Anglo Sakson sisteminde kamu hukuku – özel hukuk ayrımı yoktur ve kamu hukuku alanı Kıta Avrupası hukuku alanına göre daha dardır (Işıқтаç, 2010: 228). Son özellik olarak Anglo Sakson sisteminde yargı birliği hâkimdir, yani özel kişi ya da devletin taraf olduğu bir mesele de görevli mahkeme aynıdır (Gözler, 2019:156; Atay, 2013:141).

Kıta Avrupası hukuk sisteminde hukuk eğitimi ile Anglo Sakson hukuk sistemindeki hukuk eğitimindeki temel farklılıktan söz etmek gerekir. Hâkim mesleğinin temel alındığı hukuk eğitimi Kıta Avrupası hukuk sisteminde görülürken, avukatlık mesleğinin temel alındığı hukuk eğitimi Anglo Sakson hukuk sisteminde görülmektedir. Sebebi ise, İngiltere ve onun hukuk sistemini takip eden ülkelerde genellikle hâkimlik için özel bir sınavın olmaması, belli bir süre avukat olarak çalışan bir hukukçunun hâkimlik mesleğine şartları sağladığından geçiş yapabilmesinden kaynaklanmaktadır (Oğuz, 2003:18). Hukuk eğitimi açısından bu iki sistem arasındaki diğer bir fark da Anglo Sakson hukuk sisteminde hukuk eğitimi verilen hukuk fakültelerinde teorinin yanı sıra pratik uygulamaya

⁷ “Case law zor bir hukuk sistemidir; çünkü mesela, İngiltere’de örnek alınabilecek, yani emsal kullanılabilir 300.000 dolayında karar vardır.” “Bir hukuk sisteminin veya dalının içtihadı olmasının avantajı bu hukuk dalına esneklik sağlaması, dezavantajı ise hukuki belirsizliğe yol açmasıdır” (Gözler, 2019:156).

da yer verilmesi, hukuk derslerinin yanı sıra temel kültür konularının da öğretilmesidir (Ansay, 1969:268).

İçtihatların hukukun esas kaynaklarından olduğu Anglo Sakson ülkelerinde, hukuk kliniklerinin eğitim sürecinde önemli yer kaplaması doğaldır. Hukuk klinikleri uygulaması, eğitiminin niteliğini arttırmak amacıyla, lisans öğrencilerine teorik bilgilerin uygulamada karşılık bulması imkânı sunan uygulamalardır. Teori ile uygulamayı birleştiren öğrencilerin bir uzman gözetimindeki kliniklerde başvuranlara hukuki yardımda bulunmaları, liyakatlı hukukçuların yetişmesini sağlayacaktır. (Kurt Konca, 2019:13) Anglo sakson hukuk eğitiminde 1920’lerde temeli atılmış hukuk klinikleri uygulaması, 1960 – 70’lerden sonra tam anlamıyla hukuk eğitimine yerleşmiştir (Jackson ve Jones, 2018:88).

Anglo Sakson ülkelerinde içtihatların hukukun esas kaynaklarından olmasının diğer bir sonucu olarak hâkim, avukat, noter meslekleri gibi hukukçu yardımcılığı mesleğinin olması sonucunu doğurmuştur. Yazılı hukuk kuralları yerine örf ve âdetin ve içtihatların takip edilip esas kaynak adledilmesi, hukukçuluk mesleklerine yardımcı kişilerin, ön hazırlıklarını yapıp, hukukçuları davalarına, olgularına hazırlamaları gerekliliğini doğurmuştur. Bu amaçla mevzuat hızlı ve etkin şekliyle taranacak, bireyler de adli hizmetlerden hızlıca sonuç alabileceklerdir. Karar vericiler zaman ve dikkatlerini kaybetmeden davalara odaklanabilecektir.

2.3. KANADA’DA HUKUK EĞİTİMİ VE HUKUK KLİNİKLERİ

Hukuk eğitiminin önemi ve reformların gerekliliği, hukuk sistemlerinin hukuk eğitimini şekillendirmesine etkilerini gördükten sonra, Kanada’da hukuk eğitimine değinilebilir. İngilizce ve Fransızcanın resmi dil kabul edildiği Kanada’da, anayasal monarşi başlığı altında yönetim federal, bölgesel ve kentsel yönetim şekillerini benimsenmiştir, adem-i merkeziyetçi yapısı güçlüdür ve ülke 10 eyaletten oluşmaktadır (“Government of Canada” 2019). Statistic Canada verilerine göre Kanada’nın 2019 yılı nüfusu 37,589,262’dir (“Statistic Canada” 2019). Nüfusuna göre ülke genelinde 17 hukuk fakültesine (“Geographic Guide To Canadian” 2019) sahip olan Kanada’nın dünya sıralamasında hukuk fakülteleri 20. sırada University of Toronto, 22. sırada McGill University ve 37. sırada University of British Columbia ile yer almaktadır (“QS World University Ranking LAW” 2019). İngiliz monarşisini benimsemiş olan Kanada da Anglo Sakson Hukuku yani Anglo Amerikan Hukuku yani Common Law Hukuk Sistemi benimsenmiştir. Kanada hukukunun konu bakımından ikiye ayrıldığı söylenebilir. Bunlar, kamu hukuku yani ceza, anayasa ve idare hukuku; özel hukuk yani sözleşmeler, sahiplik ve mülkiyet, aile hukuku - aile üyelerinin hakları ve görevleri, haksız fiil - birisine ya da birisinin mal varlığına zarar diye sıralanabilir (“Canadian Law and Justice” 2019).

Kanada da hukuk fakültelerine girmek için aranan bazı şartlar mevcuttur. Lise eğitiminden sonra, hukuk fakültesine girmeden önce en az 90 kredilik yani üç yıllık bir lisans (bachelor) eğitiminin alınmış olması aranır. Eyalet sistemine sahip Kanada da merkezi bir alım sistemi olmadığı için hangi hukuk fakültesine başvurulacaksa o eyaletin yeterlilik şartlarına göre başvurulması gerekmektedir. Bu yüzden hukuk öncesi lisans eğitiminin hukuk fakültesine girişte yeterliliğini ölçmek için alınmış olan Bachelor of Arts (BA) ya da Bachelor of Science (BS) derecesinin geçerliliği kontrol edilmelidir (“Steps to become a Lawyer” 2019). Bu özelliğinden dolayı hukuk fakülteleri Kanada da “profesyonel okullar” olarak anılır.

Hukuk fakültesi öncesinde en az üç yıllık bir lisans derecesine sahip olunduktan sonra, kuzey Amerika da geçerli olan LSAT – The Law School Admission Test yani Hukuk Fakültesine Giriş testinin geçilmesi ve makul bir puanın alınması gereklidir (“Who Employ The LSAT” 2019). LSAT sınavına hazırlık için ciddi kurslar mevcuttur.⁸ LSAT sınavında adaylara test ve yazılı sınav yapılır. Yazılı sınav adayın başvurduğu hukuk fakültelerine gönderilir ve hukuk fakülteleri adayın başvuru sürecinde bu yazılı sınavı değerlendirir. Uzun ve kompleks paragrafların bulunduğu sorular, adayların anlama, yorumlama, sonuca varma, analitik düşünme ve mantıksal kavrama yetileri ölçer. 120 ile 180 arasında puanlamanın yapıldığı bu sınav başvuruları online yapılır ve sınav tarihinden 3 hafta sonra sonuçlar adaylara gönderilir (“LSAT in Canada” 2019).

Bir sonraki basamak eğer kabul alındıysa Kanada da bir hukuk fakültesinde eğitim almaya başlamaktır. Kanada da Quebec eyaletinde French Civil Law yani Fransız Kıta Avrupası Hukuku hakimken, İngiliz Kanada da Common Law yani Anglo Amerikan hukuk sistemi hakimdir. Hangi hukuk sisteminden hukukçu yetişmek istiyorsa hukukçu adayı o eyaletin hukuk fakültelerinden mezun olmalıdır (“Choosing a law school in Canada” 2019). Kanada da common law eğitimi almış bir lisanslı avukatın eğitim aldığı eyaletten başka bir common law hukuk sistemini benimsemiş eyalette avukatlık yapabilmesi serbesttir (“Federation of Law Societies of Canada” 2019). Her eyaletin ve üniversitenin kabul şartları farklı olsa da genellikle aranan kabul şartları hukuk fakültesi öncesi alınmış lisans not döküm belgeleri, referans mektupları, toplumsal katılım faaliyetleri belgeleri, kişisel mektup ve LSAT puanı gereklidir.⁹ Bu hukuk fakültelerinden mezun olanlar Bachelor of Laws (L.L.B.) program ya da Juris Doctor (J.D.) derecesini alırlar. Bu dereceleri almak genellikle 3 yıl sürer (“National Requirement” 2018).

Kanada hukuk fakültelerinde Amerikan Hukuk Sisteminin de bir ürünü olan “case method” yani probleme dayalı öğrenim modeli tercih edilir. Case booklarda yer alan örnek davalar incelenir ve o davada yer alan hukuk ilkeleri öğrenilmiş olur (Kuş, 2013:949). Zorunlu derslerin birçoğu birinci sınıfta verilir ve “hukukçu gibi düşünme” meziyetini kazanmaları sağlanmaya çalışılır (Güran, 1984:182-184). İkinci ve üçüncü sınıftaki derslerin birçoğu seçmelidir ve teoriyle pratik arasında kurulması istenen köprü için öğrencilerin uygulamaya yönelmesi sağlanır (Güran, 1984:185). Bu uygulamalı örneklerden en yaygını ve prestijlisi clerkship yani yargıç asistanlığıdır yani kâtipliktir (Güran, 1984:191). Prestijli ve yüksek derece mahkemelerinden birinde hâkim olan birine asistanlık yapmak o hukuk fakültesi öğrencisinin meslek hayatında parlak bir adımdır.

The Canadian Institute for the Administration of Justice (CIAJ) hukuk öğrencilerine eyalet, federal veya idari düzeyde clerkship imkânı sunmaktadır. Clerkship programı, katılan hâkimlerin mevcudiyetine bağlı olarak, yılın belirli dönemlerinde gerçekleşir. Staj boyunca öğrenciler hukuk hakkında çalışma bilgisi edineceklerdir. Yasal ve idari işlemleri takip edebilir, içtihatları ve doktrin metinlerini araştırabilir, yasal muhtıra taslakları hazırlayabilir ve yeni hukuk alanlarını öğrenebilirler.

⁸ “LSAT Prep Courses, Oxford Seminars, Locations Across Canada, LSAT Prep, Richardson Prep Center, Toronto, Free Sample LSAT Test, LSAT Center, online” gibi.

⁹ Örneğin Ontario eyaletinde başvurular “Ontario Universities Application Center” üzerinden yapılır, ‘Apply To Ontario Law Schools, Professional Program Application’. Ontariodaki hukuk fakülteleri: Bora Laskin Faculty of Law of Lakehead University, Osgoode Hall Law School of York University, University of Ottawa, Queen’s University, University of Toronto, Western University, University of Windsor <<https://www.ouac.on.ca/olsas/>> (02.10.2019).

Staj, öğrencilere duruşmalara girme ve bir davanın hâkim açısından nasıl yürütüldüğünü görme yeteneği verebilir. Öğrenciler bir hâkimin yazılı ve sözlü argümanları, hukukun durumunu öğrenmesini ve bir hâkimin yasal konuları nasıl ele aldığını ve çözdüğünü öğrenebileceklerdir. Staj programına katılan hâkimler, Kanada'nın çeşitli hukuk alanlarından. Bir öğrencinin ikamet ve ilgi alanları göz önüne alındığında, CIAJ bir katılımcıyı, Temyiz Mahkemeleri, Yüksek Mahkemeler, Federal Mahkemeler, Medenî hukuk konularında yetki sahibi olan İl Mahkemeleri, Cezai konularda yargı yetkisi bulunan İl Mahkemeleri, Belediye Mahkemelerinden birinden bir hâkim ile eşleştirecektir. Başvuru sahipleri hukuk fakülteleri transkriptlerini, özgeçmişini ve clerkship programına ilgilerini açıklayan bir sayfalık niyet mektubunu sunmalıdır. Niyet mektubunda öğrenciler kâtiplik yapacakları şehri belirtmelidirler (“Clerkships across Canada” 2020).

Hukuk fakültelerinde teorinin pratiğe döküldüğü diğer önemli alan ise lisans programlarında uygulanan hukuk klinikleridir. Klinik ve deneysel-tecrübeye dayalı eğitim de denilen hukuk kliniklerinin ilk dalgası Kanada da 1970’lerde başlamıştır. Her hukuk fakültesinin hangi klinik eğitimi sağlayacağına fakülte dekanlığı karar vermektedir. Bazı fakültelerde klinik eğitimi zorunlu iken bazılarında tamamen gönüllü olabilmektedir. Hukuk fakültelerini seçecek öğrenciler, hangi klinik eğitimi almak istiyorlarsa bu tercihlerine göre hukuk fakültesi seçip, uzmanlaşmaya lisans eğitiminde adım atabilirler. Kliniklerin çalıştığı konulara örnek verilecek olursa, insan hakları hukuku, kadının insan hakları, çevre hukuku, infaz hukuku, sağlık hukuku, şirketler hukuku, yerli haklar hukuku, sosyal güvenlik hukuku, iş hukukudur (Smyht, Hale ve Gold, 2017:160-162). Kliniklerin finanse edilmesi Ontario da olduğu gibi kamu gücüyle yapılabilir ya da fakülteler özel bütçeler ayırabilirler. Ancak belirtmek gerekir ki kliniklerin finansman sorunu en büyük sorunlardır. Bu sorun, kliniklerin çeşitliliğini, bireylerin kliniklere ulaşma imkânlarını, klinikte staj yapacak öğrenci sayısını ve niteliğini etkilemektedir. Bazı fakülteler, externship denilen eğitim kurumları ve işverenler arasındaki ortaklıklar tarafından sağlanan staj tipi klinik imkanları da sunmaktadır (Jackson ve Jones, 2018:98-101). Dekanlıkların kliniklerin çerçevesini belirlerken, finansal problemlerden öte tüm insanları kapsayan konuları seçmiyor olmaları hukuk kliniklerine getirilen en önemli eleştirilerden biridir. Örneğin şirketler hukuku için klinikler daha kolay finanse edilip desteklenirken yerli halklar gibi azınlıkta kalan, hassas guruplara klinikler aynı istekle açılıp desteklenmemektedir. Bu da klinik eğitiminin tarafsızlığını, hukukçu mu yoksa hukuk bilgisi olan hukuk mühendisleri mi yetiştirildiği sorusunu akla getirmektedir (Barkaskas ve Buhler, 2017:16).

Hukuk Kliniği Eğitimi Birliği - The Association for Canadian Clinical Legal Education (ACCLE) ortak amaçlarını şöyle açıklamaktadır: Kanada'daki hukuk eğitimcilerine klinik hukuk eğitimi ile ilgili en iyi uygulamaları, pedagojileri ve diğer bilgileri paylaşmaları için bir forum sağlamak; Kanada hukuk okullarında klinik hukuk eğitiminin geliştirilmesi ve bu gelişimi teşvik etmek; klinik pedagoji ve araştırmayı teşvik etmek; Kanada'daki klinisyenlere klinik hukuk eğitimine ilişkin bilgilerin dağıtılmasını kolaylaştırmak ve derneğin amaçlarını kolaylaştırmak için konferansları veya diğer faaliyetleri teşvik etmek veya düzenlemek. Dernek uluslararası düzeyde düzenlediği konferanslarda Kanada'da ve dünya genelinde hukuk klinikleri eğitiminde devam eden ve gelecekteki zorlukların tespitine cevap aramaktadır. Kliniklerin ve / veya klinisyenlerin ne tür iş stratejileri kullandıklarını araştırır. Hukuk kliniklerinde yaşanan mali zorluklar ile birlikte, öğrencilere, zor durumdaki müvekkiller için adalete erişim sağlamada ne tür fırsatlar sağlanabileceği öğretilmesinin önemi tartışılır. Topluluklarla ortaklıklar ve disiplinler arası yaklaşımlar klinikler, klinisyenler ve hukuk

öğrencileri için yeni fırsatları nasıl kolaylaştırabilir sorusuna cevap aranır (“Association for Canadian Clinical” 2020). Bu bilgiler ışığında, karşılaştırmalı hukuktan da faydalanarak, Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019 ile tartışmaya açılan hukuk eğitiminde hukuk klinikleri mevzusunda Kanada, 50 yılı aşkın klinik eğitim tecrübesiyle Türkiye’ye yol gösterebilir.

2.4. KANADA’DA MESLEK OLARAK HUKUKÇULUK

Genel hatlarıyla bahsedilen Kanada’da hukuk eğitimi bilgilerinin ışığında, Kanada’da hukukçuluk mesleğine değinilmelidir. LLB ya da JD derecesi alındıktan sonra, hukuk fakültesi mezunları buldukları eyaletin, baro sınavlarına girerler ve bu sınavları geçenlerin 10 – 12 ay arası süren staj dönemi (articling) başlar. Bu baro sınavlarından önce baroların eğitimleri vardır, bu eğitimler tamamlanır ve sınav ya da sınavlar verilerek staj dönemine geçilir. Staj dönemini de başarıyla tamamlayan aday, avukatlık mesleğinin gereklerini karşılayacak kişisel özelliklere de sahipse bulunduğu eyaletin barosuna başvurarak avukatlık lisansını almaya (Call to the Bar) hak kazanır.^{10 11}

Kanada da mahkemelerin yapıları baktıkları davaların önem derecesine göre belirlenir. En yüksek dereceli mahkeme Supreme Court of Canada yani Kanada Federal Yüksek Mahkemesi, bütün ülke genelini ilgilendiren olayların taşındığı temyiz mahkemesidir (“Supreme Court of Canada” 2019). Daha sonra Superior Courts (Türkiyedeki istinaf mahkemeleri benzeri) yani üst derece mahkemeleri vardır. Bu mahkemelerin her eyalet ve bölgede yargılama yapan ve temyiz edilebilen iki çeşidi bulunmaktadır. En düşük seviyede de Provincial ve Territorial Courts yani yerel mahkemeler bulunmaktadır (“The Canadian Superior Courts” 2019). Kanada da hâkimlik sıfatı kazanmak ABD’den farklı olarak, seçilerek değil atanarak olur. İlk şart olarak Kanada vatandaşı olmak gerekir. Her eyaletin ve atanılacak mahkemenin derecesine göre hâkim olma şartları değişiklik gösterse de hâkim adaylarının en az 10 yıl baroya kayıtlı şekilde avukatlık yapması, hukuk sistemine kayda değer katkılarda bulunması ve hâkimlik mesleğine uygun kişilik özelliğini taşıması beklenir. Örneğin hukukta akademik kariyer yapmış ya da hukukla ilgili idari görev almış birinin bu katkıları yaptığı söylenebilir. Tabii ki hâkim olmak isteyen kişinin bir cezai sabıkası ya da herhangi bir başka avukatın profesyonel şikâyetine maruz kalmaması gerekir (kaldıysa da çözümlenmiş olması lazımdır). Hâkim olmak isteyen hukukçular yazılı başvuru yaparak hâkim olmak istedikleri mahkemenin standartlarına göre bir komite tarafından değerlendirilerek atanırlar. Bazı eyaletlerde 70 olmak üzere hâkimlerin zorunlu emeklilik yaşı 75tir (“Canadian Judicial Council” 2019).

Canadian Supreme Court yani Kanada Federal Yüksek Mahkemesinde hâkim olabilmek için, mevcutta bir eyaletin yüksek mahkemesinde (courts of appeal or superior court of the province) hâkim olmak ya da önceden bu mahkemelerin birinde hâkim olmak ya da 10 yıl boyunca bir eyaletin barosuna kayıtlı olarak avukatlık yapıyor ya da yapmış olmak şartı aranır. Federal Mahkeme hâkimleri başkent olan Ottawa’nın ancak 40 km uzağında oturabilirler. En az İngilizce ve Fransızca’yı

¹⁰ Ontario eyaletinden örnek verilecek olursa, Law Society of Ontario, “Lawyer Licensing Process”. (2019). Erişim adresi: <https://www.lsuc.on.ca/licensingprocesslawyer/>

¹¹ The National Committee on Accreditation (NCA), Federation of Law Societies of Canada kapsamında, yabancıların ve yabancı ülke hukuk sistemlerinde eğitim almış kişilerin Kanada da avukatlık yapabilmelerinin şartlarını belirler ve yeterlilik için sınavlarını yapar. NCA. (2019). Erişim adresi: <https://flsc.ca/national-committee-on-accreditation-nca/about-the-nca/>

bilen çok dilli hâkimler Kanada Federal Yüksek Mahkemesine seçilebilirler. Bu hâkimlerin, Kanada toplumunun çok kültürlü yapısına, Kanada tarihine ve hukuk sistemine hâkim kişiler olması beklenir. Kanada hukuk sistemine ve hukuk pratiğine hâkimiyet, analitik ve hızlı düşünme kabiliyeti, mantıklı yorum yapabilme, çözümleyebilme ve sonuca ulaşabilme gibi yetkin bir hukukçuda olması gereken özellikler de ayrıca bu hâkimlerden de beklenildiği hâkim olma şartlarında belirtilmiştir (“Qualifications and Assessment Criteria” 2019).

Kanada’da hâkim yardımcıları (the judicial administrative assistnant –JAA-), dava öncesi dosyadaki belgelerin eksiksiz hazırlandığını kontrol edip, hukuk formatına uygun olup olmadıklarına bakarlar. Ayrıca, hâkimin imzasına sunulacak belgeler varsa hazırlarlar, hukuki kaynakları tarar hâkimleri bilgilendirirler. Hâkimlerin sekreteryası görevini görürler. Bireylere verimli ve hızlı hizmet sunabilmek için, hâkim yardımcılarının ağır ve yoğun koşullarda bile karışık taslakları çözüp düzenleyebileceği gelişmiş organizasyon yeteneğinin olması gereklidir. Bu pozisyon için aranan nitelikler şunlardır: Ortaöğretim veya eşdeğeri bir okuldan mezun olmak, hukuk sekreterliği olarak üç yıllık deneyim de dâhil olmak üzere en az beş yıllık sekreterlik deneyimi veya ilgili bir alanda iş deneyimi gereklidir örneğin hukuk bürosu, yasal çevre veya adalet sistemi gibi. Eğitim, öğretim ve deneyimin eşdeğer kombinasyonları da pozisyon için aranan nitelikleri karşılamaktadır (“Judicial Administrative Assistant” 2020). Kanada’da örneğini bulabileceğimiz, hâkim yardımcılığı kurumu, Türkiye’de Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019 ile tartışmaya açılmıştır. “Yargı etkinliğinin artırılması, mahkemelerin iş yükünün azaltılması, hâkimlerin niteliğinin artırılması, hâkimin asıl işi olan iddiaları dikkate alarak uyuşmazlığı çözmeye odaklanmasının sağlanması” gibi faydaları dokunacak hâkim yardımcılığı kurumu, Türkiye de adliye hizmetlerinin hızlanması ve bireylerin adalete ulaşımının adil yargılanma hakkı çerçevesinde kalmasını sağlayabilir (Kurt Konca, 2016:55). Bu amaçla, kurum ile ilgili Kanada’da örneğinin incelenmesi katkı sağlayacaktır.

SONUÇ

Günümüz dünyası, ulusal hukuk sistemlerine hâkimiyetin yanı sıra karşılaştırmalı hukuk alanında çalışmaların yapılmasının zorunlu hale geldiği ve uluslararası hukuku da iyi bilmenin gerektiği bir yer haline gelmiştir. Ulusal hukuk sistemlerinin iyi şekilde kavranıp geliştirilmesi ve bunun pratiğe hatasız şekilde dökülebilmesi o toplumun hukuk ve hak arama özgürlüğünü ve hukuka olan inancını ve adil yargılanma hakkının işlerliğini doğrudan etkilemektedir. Hukuk sistemlerinin hukuk uygulayıcısı olan hukukçulara hakkıyla öğretilmesi ve bu değerlerin en iyi şekilde sindirilebilmesi için hukuk eğitiminin yöntemi, kalitesi ve verimliliği hayati önem arz eder. Gelişen dünya standartlarına ayak uyduran bir hukuk eğitimi için dünyada ve Türkiye’de reform hareketleri sürekli güncelliğini korumaktadır. Gerek Türkiye’nin de katıldığı Avrupa Birliğinde yükseköğretimde belli bir standartı yakalamak için yayınlanan Bologna Deklarasyonu gereği, gerek Türkiye’nin, Avrupa Birliği üyelik müzakereleri çerçevesinde Yargı ve Temel Haklar Faslı 23. Fasıl’ın açılış ölçütlerinden dolayı açıklanmış Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019, Türkiye’de hukuk eğitiminde reform ciddi şekilde tartışılır hale gelmiştir. Strateji Belgesine istinaden 24 Ekim 2019 tarih ve 30928 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “7188 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile “Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı” ile “İdari Yargı Ön Sınavı” yasalaşmıştır.

Kıta Avrupası hukuk sistemini benimsemiş Türkiye’de karşılaştırmalı hukuk çerçevesinde diğer sistemlerin ve bu sistemlerin hukuk eğitiminin irdelenmesi, Türkiye’de hukuk eğitiminin ve hukukçuların ufkunu açmak için bir fırsattır. Bunu yaparken hem farklı bir hukuk sisteminden hem farklı bir idari sistemden hem de farklı bir gelişmişlik düzeyinden gelen Kanada hukuk sisteminin ve hukuk eğitiminin incelenmesi faydalı olacaktır. Kanada, Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019’un hukuk eğitimi ve hukukçuluk mesleği açısından önerdiği bazı yenilikleri bünyesinde barındırmaktadır.

Dünyada gelişmişlik düzeyi ve üniversitelerinin dünya sıralamasında ön sıralardaki yeriyle dikkat çeken Kanada, Anglo Sakson hukuk sistemini benimsemiş, federal yapıya sahip ve çok kültürlü toplum yapısıyla dünyada sayılı gelişmiş ülkelerden biridir. On birinci yüzyıldan beridir gelişmekte olan common law’un etkisiyle, kanunlaştırmadan uzak durmuş, örf ve âdet hukukunu asli kaynak kabul etmiş, içtihadi nitelikte bir sistem geliştirmiş, hâkimleri kural koyucu ve uygulayıcı konuma koymuş, kamu-özel hukuk ayrımı olmayan ve yargı birliğinin hâkim olduğu bir sistemi hukuk sistemi olarak oturtmuştur.

Kanada hukuk sistemi, common law geleneğine uygun olarak, olgun hukukçuların hayatın içinden yetişmeleri öncelik edinmiş, bunu sağlamak için profesyonel okul ilan ettiği hukuk fakültesi öncesi en az üç yıllık bir lisans eğitimini zorunlu kılmıştır. Hukuk fakültelerinde probleme dayalı öğrenme modelini benimseyerek, hukuk klinikleri vasıtasıyla da olaylar üzerinden teori ve pratiği birleştiren bir hukuk eğitimi modeli benimsemiştir. Avukat olmak ve hâkim seçilmek uzun ve zor bir süreçtir. Hâkimlerin yarattığı bir hukuk sistemine hakim olabilmek için temel şartlardan biri hukuk pratiğinin içinde olmak ve on yıl boyunca avukatlık yapmış olmaktır. Kanada, hâkimlerin işini kolaylaştırmak ve bireylere kısa zamanda ve etkin bir biçimde adliye hizmeti sunup adalet dağıtmak için hâkim yardımcılığı kurumunu aktif şekilde kullanmaktadır.

Kanada, Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019 ve sonrasında yapılan kanun değişiklikleri ile Türkiye’de hukuk eğitiminde ve hukukçuluk mesleğinde gerçekleştirilmek istenen reformlar için ciddi ve gelişmiş bir bilgi kaynağı olabilir. Kanada, hukuk eğitimde klinik çalışmalar, hâkim yardımcılığı gibi Türkiye’de olmayan ancak reformlar çerçevesinde önerilen kurumların örnek alınıp incelenebileceği bir ülkedir. Türkiye’deki son anayasal değişiklikler hukuk sisteminde, Avrupa Birliğine üyelik sürecinde de strateji belgeleri ile hukuk eğitiminde köklü değişikliklere gidilmektedir. Bu da Türkiye’nin hukuk sistemi geleneğinin konumunu sorgulatmaktadır. Hukuk sistemleri, hukuk eğitimlerinin eğilimini, kaliteli hukuk eğitimi de hukukçuların hukuk pratiğindeki verimliliğini etkiler. Hukuk eğitimlerinin verimliliğini arttırmak için de karşılaştırmalı hukuk çalışmalarına önem ve ağırlık vererek ulusal hukukun baskın karakterini ve hukukçuların kafalarındaki ‘kendi sisteminden olmayan kötüdür’ dogmalarını yıkmak gerekir ki çok kültürlü Kanada bunun için eşsiz bir örnektir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Ş. (2001). Hukuk Eğitimi Üzerine Düşünceler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1-2). 9-10.
- Ansay, T. (1969). Hukuk Eğitiminde Reform. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1-2), 261-321.
- Apply to Ontario Law Schools. (2019). Erişim adresi: <https://www.ouac.on.ca/olsas/>
- Arat T. (1968). *Amerikan Hukuk Öğretiminde Case Method*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. Sevinç Matbaası.

- Association for Canadian Clinical Legal Education. (2020). Erişim adresi: <http://accle.ca/>
- Atay, EE. (2013). *Hukuk Başlangıcı* (1. Bası). Gazi Kitabevi.
- Aybay, A. ve Aybay, R. (2012). *Hukuka Giriş* (8. Genişletilmiş Bası). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, N. (2009), *Hukuka Giriş* (Güncellenmiş 2. Bası). Adalet Yayınevi.
- Barkaskas, P. ve Buhler, S. (2017). Beyond Reconciliation: Decolonizing Clinical Legal Education. *Journal of Law and Social Policy*, 26, 1-20.
- Başözen, A. Ve M., İyiler. (2010). Türk Hukuk Eğitiminde Klinik Eğitimin Bir Türü Olarak Yeni Bir Uygulama: ‘Lisans Aşamasında Öğrenci Stajı’. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11/(Özel Sayı 2009), 1481 – 1492.
- British Columbia, Judicial Administrative Assistant. (2020). Erişim adresi: <https://www2.gov.bc.ca/gov/content/careers-myhr/all-employees/pay-benefits/salaries/salarylookuptool/legal-judiciary/judicial-administrative-assistant>
- Canada - Human Development Reports – UNDP. (2018). Erişim adresi: file:///C:/Users/hpc26/Downloads/2018_Human_Development_Statistical_Update.pdf
- Canadian Judicial Council, How do judges get appointed? (2019). Erişim adresi: https://www.cjc-ccm.gc.ca/english/resource_en.asp?selMenu=resource_judges_en.asp
- Ceza Muhakemesi Kanunu Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2019). T.C. Resmi Gazete (30928, 24 Ekim 2019).
- Choosing a law school in Canada. (2019). Erişim adresi: <https://www.lsac.org/jd/choosing-a-law-school/canadian/geographic-guide>
- Demir, A. ve Deryal, Y. (2013). *Hukuk Başlangıcı ve Hukuk Metodolojisi* (1. Bası). Adalet Yayınevi.
- Demir, F. (2013). *Hukuka Giriş ve Temel Kavramlar* (1. Bası). Albi Yayınları.
- Derdiman, RC. (2010). *Hukuk Başlangıcı* (Gözden Geçirilmiş 2. Bası). Alfa Aktüel.
- Dinçkol, A. (2013). *Hukuka Giriş Hukukun Temel Kavramları* (Gözden Geçirilmiş 9. Basım). Der Yayınları.
- Esener, T. (2015). *Hukuka Giriş* (Gözden Geçirilmiş 11. Baskı). Vedat Kitapçılık.
- Federation of Law Societies of Canada, National Mobility of the Legal Profession. (2019). Erişim adresi: <https://flsc.ca/national-initiatives/national-mobility-of-the-legal-profession/>
- Federation of Law Societies of Canada, National Requirement January 1st, 2018. (2018). Erişim adresi: <https://flsc.ca/wp-content/uploads/2018/01/National-Requirement-Jan-2018-FIN.pdf>
- Geographic Guide To Canadian Common Law Schools Who Employ The LSAT. (2019). Erişim adresi: <https://www.lsac.org/jd/choosing-a-law-school/canadian/geographic-guide>
- Government of Canada, Office of the Commissioner for Federal Judicial Affairs Canada, Qualifications and Assessment Criteria. (2019). Erişim adresi: <http://www.fja-cmf.gc.ca/home-accueil/index-eng.html>
- Government of Canada, Canadian law and justice. (2019). Erişim adresi: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/new-immigrants/learn-about-canada/laws.html>
- Government of Canada, Justice Laws Websites, “Judges Act”. (2020). Erişim adresi: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/j-1/FullText.html>
- Government of Canada. (2019, 2 Ekim). Erişim adresi: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/new-immigrants/learn-about-canada/government.html>
- Gözler, K.. (2009). Küreselleşme Sürecinde Hukuk Eğitimi. *Legal Hukuk Dergisi*, 6/(69), 3021-3030.
- Güran, S. (1984). ABD’de Hukuk Öğretimi ve Eğitimi. *İÜHF Mecmuası*, 50/(1-4), 180-196.
- Işıқтаç, Y. (2010). *Hukuk Başlangıcı* (2. Bası). Filiz Kitabevi.
- Jackson, J. ve Jones, S. R. (2018). Law & Entrepreneurship in Global Clinical Education. *International Journal Of Clinical Legal Education*, 25/(3), 85-149.
- Kalabalık, H. ve Erdem, M. (2012). *Temel Hukuk Bilgisi* (Güncellenmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı). Seçkin Kitabevi.
- Kubalı, HN. ve Ö, Seliçi. (1973). 19. Yüzyılın Sonlarından İtibaren Türkiye’de Mukayeseli Hukukun Gelişmesi ve Mukayeseli Araştırmaların Bugün ki Durumu. *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 7/10), 3-46.
- Kurt Konca, N. (2016). *Hakim Yardımcılığı Kurumu ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*. SETA / RAPOR. Erişim adresi: https://setav.org/assets/uploads/2016/11/20161024155749_hakim-yardimciligi-kurumu-pdf.pdf

- Kurt Konca, N. (2019). Yargılamaya Egemen Olan İlkeler Işığında Yargı Reformu Strateji Belgesi. *SETA/ANALİZ*, 286. Erişim adresi: <https://www.setav.org/analiz-yargilamaya-egemen-olan-ilkeler-isiginda-yargi-reformu-strateji-belgesi/>
- Kuş, M. (2013). Hukuk Öğrenimi ve Hukukçunun Eğitimi. *TAAD*, 4/(14), 934-968.
- Law Society of Ontario, Lawyer Licensing Process. (2019). Erişim adresi: <https://www.lsuc.on.ca/licensingprocesslawyer/>
- LSAT (Law School Admission Test) in Canada, How to Prepare, Exam Content, Application Process, Receiving Your Score. (2019). Erişim adresi: <https://www.lawyeredu.org/canada.html>
- Oğuz, A. (2003). Hukuk Eğitimindeki Son Gelişmeler ve Karşılaştırmalı Hukukun Hukuk Eğitimindeki Rolü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52/(4), 1-40.
- Oğuz, A. (2003). *Karşılaştırmalı Hukuk* (1. Bası). Yetkin Yayınları.
- Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi, YKS 2018 Tercih Yapan ve Yerleşen Aday Sayıları Dağılımı (Fakülte/Yüksekokullara Göre). (2018). Erişim adresi: https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/GENEL/2018TERCIHKITAP/Bolum3_11012019.pdf
- Pekcanitez, H. (2003). Hukukta Aktif Eğitim. *Türkiye Barolar Birliği, Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi, Uluslararası Toplantı, 9-10-11 Ocak 2003* içinde (112-117. ss.). Erişim adresi: http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/hukuk_ogretimi.pdf
- QS World University Ranking LAW. (2019). Erişim adresi: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2019/law-legal-studies>
- Smyth, G., Hale, S. ve Gold, N. (2017). Clinical and experiential learning in canadian law schools: Current perspectives. *Canadian Bar Review*, 95/(1), 151-178.
- Statistic Canada, Population by year, by province and territory. (2019). Erişim adresi: <http://www.statcan.gc.ca/tables-tableaux/sum-som/l01/cst01/demo02a-eng.htm>
- Steps to become a Lawyer/Attorney in Canadian Provinces / Territories. (2019). Erişim adresi: <https://www.lawyeredu.org/canada.html>
- Supreme Court of Canada, Role of the Court. (2019). Erişim adresi: <https://www.scc-csc.ca/court-cour/role-eng.aspx>
- The Canadian Charter of Rights and Freedoms. (2019, 2 Ekim). Erişim adresi: <http://www.justice.gc.ca/eng/csj-sjc/charter-charte/index.html>
- The Canadian Institute for the Administration of Justice (CIAJ), Clerkships across Canada. (2020). Erişim adresi: <https://ciaj-icaj.ca/en/featured-clerkships-across-canada/>
- The Canadian Superior Courts Judges Association (CSCJA), Structure of the Courts. (2019). Erişim adresi: http://www.cscja-acjcs.ca/structure_of_courts-en.asp?l=4
- The Law School Admission Test. (2019). Erişim adresi: <https://www.lsat.org>
- The National Committee on Accreditation (NCA), Federation of Law Societies of Canada. (2019). Erişim adresi: <https://flsc.ca/national-committee-on-accreditation-nca/about-the-nca/>
- Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği, Fasıllar, 23. Fasil. (2019, 2 Ekim). Erişim adresi: <http://www.abgm.adalet.gov.tr/avrupabirligi/fasillar/23.fasil.html>
- Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, Yargı Reformu Strateji Belgesi, Amaç ve Hedefler (2019, Mayıs). Erişim adresi: http://www.edb.adalet.gov.tr/mevzuatlar/yrs_tr.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, Yargı Reformu Strateji Belgesi, Amaç 3: İnsan Kaynaklarının Nitelik ve Niceliğinin Arttırılması. (2019, Mayıs). Erişim adresi: http://www.edb.adalet.gov.tr/mevzuatlar/yrs_tr.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Kanada'nın Ekonomisi. (2019). Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr/kanada-ekonomisi.tr.mfa>
- Yükseköğretim Kurumu, 2018 YKS Yerleşme Koşulları, 2018 Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu. (2018). Erişim adresi: <https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/YKS/KONTKILAVUZ6082018.pdf>
- Yükseköğretim Kurulu Uluslararası İlişkiler Daire Başkanlığı, Bologna Süreci Nedir? (2019, 2 Ekim). Erişim adresi: <https://uluslararası.yok.gov.tr/uluslararasıilasma/bologna/temel-bilgiler/bologna-sureci-nedir>
- Yükseköğretim Kurumu YÖK ATLAS, Yükseköğretim Kontenjan, Tercih ve Yerleşme İstatistikleri (2018 YKS) – Program: Hukuk. (2018). Erişim adresi: <https://yokatlas.yok.gov.tr/meslek-lisans.php?b=10094#>